

Михайль Семенко і Микола Бажан

Із Михайлем Семенком Миколу Бажана познайомив Лесь Курбас, – мабуть, тоді, коли той уже навчався в Кооперативному інституті імені Михайла Туган-Барановського (у спогадах «У світлі Курбаса» М. Бажан описує свої відвідини режисера на Лютеранській вулиці: «Курбас говорив так тепло й сердечно, що я відчув себе вільніше, більш охочим до відвертих признань. Актора з мене не вийшло, не буде й режисера, кооператора теж. Пищу потаємці вірші. “Прочитайте бодай одного”. В голові моїй вирувало сум’яття. Отже, й строфи згадати не міг. Курбас не наполягав» [1, с. 143]). Лесь Курбас цілком міг порадити М. Бажану піти на літературний вечір поетів-аспанфутівців. Естетична платформа М. Семенка чи не найбільше відповідала настроям Миколи Бажана. Адже ще в Умані він разом зі Степаном Мельником та Манушкою Митерським організували «асоціацію футуристів-спіралівців» [1, с. 144]. У 1923 р. М. Бажан приєднується до футуристів, починає активно друкуватися.

У київській газеті «Більшовик», де відділ літератури й мистецтва очолює М. Семенко, 17 травня 1923 р. з’являється вірш М. Бажана «Руро-марш», 23 червня – стаття «Лесь Курбас і Всеволод Мейерхольд», 21 липня – «Аеро-марш», 24 і 26 липня – переклад оповідання Л. Мотта «Срібляста лиса» (26 липня друкується ще й вірш «Крижмо Комуни»), 31 липня – рецензія на збірку «Поєми» Олекси Слісаренка (до речі, вона вийшла в футуристичному оформленні М. Бажана), 10 серпня – вірш «Червоноармійська» («Ріллю доріг засіває вітер...») – чи не єдиний твір із цього періоду, який поет внесе до зібрання творів. У «Жовтневому збірнику панфутуристів» (також 1923 р.) друкується його вірш «Сурма юрм». У грудні 1923 р. в третьому числі «Глобуса» побачив світ великий вірш М. Бажана «Про Євмена».

Не менш яскравим і плідним виявився й 1924 рік. Почався він із приїзду до Києва Володимира Маяковського, з яким футуристи

зустрічалися. У 1–2 числі «Червоного шляху» друкується вірш М. Бажана «Мене зелених ніг...», в інших часописах та збірниках – вірші «27 січня», «Пісня про протигаз», «Колискова», «Про жито й кров», «Імобе з Галаму».

М. Бажан бере активну участь у всіх заходах футуристів: він виступає з лекціями («Синабар і ми» – про американське авантюрне кіно, «Взаємовідношення і зв'язок релігії і мистецтва», «Установка комункульту», «Культурний штурм села» та ін.), з читанням віршів. В листопаді 1924 р. газета «Більшовик» друкує повідомлення, що Гео Шкурупій і Микола Бажан підготували для Держвидаву збірник «Пісні юних піонерів», для видавництва при часописі «Червоний шлях» – збірники «З нами Ленін» та скаутську книжку «Юний ленінець», а для видавництва «Час» – «Ленінський декламатор».

А тим часом у футуристичній організації назріває криза. Витоки її слід шукати в 1923 р., коли виникла ідея об'єднання творчих сил у Жовтневий блок мистецтва, куди мали входити футуристи, «гартованці», «плужани», «березильці» й «михайличенківці». Почалися тяжкі переговори й консультації, з'ясування, хто ж очолюватиме блок. Не все гаразд було й в організаціях, які висловили готовність той блок утворити. Футуристична Асоціація комункультівців унаслідок бунту молодих письменників проти диктату М. Семенка розпадається на три літературні організації: Київкомункульт, «Жовтень», третю М. Семенко хоче утворити в Харкові, куди сам переїжджає. Він хоче видавати тут часопис «Комункульт». У 1925 р. зусиллями «бунтарів» було видано слабкенький збірник «Гольфштром». 1 і 2 квітня 1925 р. збирається Центральне бюро, до складу якого входять М. Семенко, Гео Шкурупій, М. Яловий та Й. Стрільчук (останній на засідання не з'явився), бюро, яке має остаточно з'ясувати умови об'єднання «Гарту» й футуристів-комункультівців. Перемовини знову не дали результату: за об'єднання проголосували Ол. Слісаренко, Гео Шкурупій та М. Яловий, проти – М. Семенко й М. Бажан (він потім змінив своє рішення).

У результаті розколів у «Гарті» та «Плузі» утворюється ВАПЛІТЕ, до якої приєднуються М. Бажан, Ол. Слісаренко, Гео Шкурупій, М. Яловий, Ю. Яновський та ін. Отже, М. Бажан перестає бути футуристом і стає ваплітянином. Мотиви цього кроку міг би пояснити лишень сам поет. Можливо, тоді ця творча переорієнтація сприймалася й тлумачилася інакше, сьогодні ж вона викликає подив, бо М. Бажан по суті змінив одного авторитариста на іншого: і М. Семенко, і М. Хвильовий не терпіли інакодумства у своїх організаціях і вимагали від їхніх членів суворого дотримання правил, проголошених у програмах і маніфестах.

Назриває літературна дискусія 1925–1927 рр., яка, з одного боку, виявить високі вимоги до літературної творчості, з іншого – ще більше поляризує тих, хто в той час творив літературу.

Перехід від М. Семенка до М. Хвильового, який, очевидно ж, не був легким, не позначився на творчій активності М. Бажана. У 1925 р. з'являються друком уривки та повний текст його «Повісті про містера Юза і трампа Джека», вірші «Осіньна путь», «Пісня бійця». У 1926 р. М. Бажан друкує «Дорогу несходиму», «Нічний момент», «Любисток», «Розмай-зілля», «Неясний звук», «Папороть». Цього ж року виходить перша збірка поета – «17-ий патруль».

М. Семенко ж, як людина незлопам'ятна, кличе всіх своїх «валенродистів» до ВУФКУ (Всеукраїнське фото-кіно-управління), а потім і до Одеси – для роботи в кіно. З його легкої руки поети й прозаїки перегворилися на кіносценаристів, а М. Бажан очолив журнал «Кіно». Мабуть, є підстави говорити про те, що перехід у ВАПЛІТЕ, очевидно, не виправдав очікуваних сподівань М. Бажана. На початку 1927 року М. Семенко кличе його й Гео Шкурупія на якусь «перехресну станцію», аби обговорити з ними стан справ, розібратися в тому, що за цей час відбулося. І М. Бажан приходить на ці перемовини. «Стенограма» розмови ввійшла до збірника «Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох» (1927). У квітні 1927 р. виходить перше число журналу памфлетів «Бумеранг», участь у якому взяли М. Семенко, Гео Шкурупій і М. Бажан, а також О. Перегуда. Ці дві події, як виявилось, були прелюдією до регулярного виходу журналу «Нова генерація», перше число якого побачило світ у жовтні 1927 р. А в грудневому числі «Нової генерації» М. Бажан уже друкує свій вірш «Цирк» (він датований 1924 р.). У другому та п'ятому числах журналу «ВАПЛІТЕ» ще публікуються вірші М. Бажана «Дорога» та «Елегія атракціонів».

Зустріч на перехресній станції не пройшла безслідно ні для Г. Шкурупія, ні для М. Бажана. М. Йогансен в «Автобіографії», яка збереглася в архіві М. Плевака, пише: «Після розпаду “Гарту” був одним із фундаторів ВАПЛІТЕ і перебував там аж до розпаду цієї організації, хоча не раз сварився з керівниками її, головне на тему про ролі футуризму; конкретно, мало не вийшов з ВАПЛІТЕ разом із Слісаренком, обстоюючи Бажана і Шкурупія...» (Про опозиційність Шкурупія та Бажана у ВАПЛІТЕ пише й Ю. Смолич у розділі «ВАПЛІТЕ і я», опублікованому в «Літературній Україні» в 1987 р.)

Про дисципліну, що панувала у ВАПЛІТЕ, свідчить заява М. Бажана, в якій поет звертається до Контрольної ради ВАПЛІТЕ, виправдовуючи свою участь в альманасі «Бумеранг»: «Зважаючи на всякі чутки про мою разом з Г. Шкурупієм участь у виданні

журналу “Бумеранг”, що його має видавати в Києві група чотирьох: М. Семенко, В. Ярошенко, Г. Шкурупій та я, вважаю за свій обов’язок подати до Контрольної ради ВАПЛІТЕ, що членом цієї організації я маю честь бути, таку заяву:

Майбутній журнал “Бумеранг” не є журналом будь-якої літорганізації і саме видання його не спричинить ні в якому разі до утворення нової літорганізації.

Не маючи в м. Києві жодної змоги для громадських виступів, не маючи вільної трибуни для висловлення своїх поглядів і для втручання, таким чином, у хід тих процесів, що відбуваються тепер на фронті культури України, бо вся київська преса для виступів тих товаришів, що видаватимуть “Бумеранг”, абсолютно закрита, ті чотири товариші й вирішили за краще видавати свій маленький журнальчик “Бумеранг”.

Щодо відношення “Бумерангу” до ВАПЛІТЕ, то і я, і тов. Шкурупій, будучи членами Вільної Академії, не дозволили жодного ворожого виступа на сторінках “Бумерангу” ані проти ВАПЛІТЕ, ані до прихильних до Академії організацій, як от “МАРС” (тов. Ярошенко є член Марсу).

Лишаючи за собою право видавати разом із іншими товаришами, не членами ВАПЛІТЕ, спільний орган, я гадаю, що не роблю нічого протиположного статусу ВАПЛІТЕ. Що ж до заяви до п/в Друку ЦК про дозвіл видавати “Бумеранг”, де стоїть мій підпис, то без такої заяви ми не мали б змоги оцей журнал видавати.

Якщо трапиться таке, що журнал “Бумеранг” змінить свою лінію, про яку писав я вище, то і я, і гадаю, тов. Шкурупій, відмовляться від участі в “Бумерангу”.

Потреба ж видання в м. Києві гострого і напруженого дискусійного журналу, що лезо його буде скеровано проти хуторянства, просвітянства й всіляких настроїв приниження сучасної революційної культури України, – потреба така нагальна й пекуча.

Приїхавши до Києва й відірвавшись од безпосередньої участі в роботі ВАПЛІТЕ, я намагатимусь своєю участю в “Бумеранзі” цій роботі допомагати.

Що ж до книжки “Зустріч на перехресній станції”, то зі змісту самої книжки видно, що вона є виключно дискусійна й жодних програмових завдань не має. З/П 27 р. Микола Бажан» [2].

У 1728 році стосунки М. Бажана і М. Семенка затьмарилися відомою містифікацією, до якої вдався Кость Буревій (під псевдонімом Едвард Стріха він почав друкуватися на сторінках «Нової генерації»). Ідея цієї жорстокої акції виникла, звичайно ж, у хвильовистів, до яких на той час належав М. Бажан. Скандал досяг піку тоді, коли в журналі Валер’яна Поліщука «Авангард» було опубліковано

поему Едварда Стріха «Зозендропія» (1929. – № 3 (вересень). – С. 126–133), яку на час цієї публікації вже набрали в «Новій генерації» (поему вирішено було друкувати в «Авангарді», аби підкреслити непричетність до містифікації хвильовистів). М. Семенко й Гео Шкурупій не наважилися друкувати оригінал «Зозендропії». Натомість вони написали свій варіант твору й опублікували його в четвертому числі «Нової генерації» за 1928 рік – з присвятою Миколи Бажану. В поемі є рядки:

*Зрадив Семенка
і Шкурупія
багато було горя і
сміху
коли футурист Іван
до «ВАПЛІТЕ»
загув.
Там сиділи українські езопи
мудрували
про кобеляцькі Європи
од запалу
текли бородою слина та
олія
і почалась у футуриста Івана
ЗОЗЕНДРОПІЯ.*

Під Іваном, звісно, розумівся М. Бажан. Йому футуристи схильні були приписати авторство оригінальної «Зозендропії»*.

Що ж собою являла справжня поема «Зозендропія», автором якої був Едвард Стріха? А оповідала вона про Юхима Стріху, який проживав у Парижі під іменням Едвард Штрик, час проводив у салонах, грав на піаніно й знайомився з мільйонерами, тут він зустрівся з дочкою багатія Жозефиною, яка закохалася в нього. Потім Юхим став футуристом, його патроном був Дзержинський, і вже його всі знали як чекіста товарища Стрішинського. Нині цей футурист «в честь чека алітерації на ч, на р, на б черка».

Едвард Стріха прославляє свого героя:

*Відпочива порепана рука...
Червоне сонце палить спини.
Не вільна лиш одна чека, –
вона карає без упину.*

* Едвард Стріха (Кость Буревій) в «Автоекзекуції» пише, що «Семенко ціною зради одного з літературних перекинчиків довідується про справжнє настановлення моєї творчості, про справжню суть самої “Зозендропії”» (див.: [3]). Отже, розповіді М. Семенкові про задум ваплітян міг швидше Г. Шкурупій, ніж М. Бажан...

Там
зброю викрито,
там змову...
Шукаємо, допитуєм, не маєм відпочинку,
страждаємо, а ворогів тягаєм в «Вілла Роз»
і ставимо до стінки *.
Я
на чолі
страшної кари.
Про мене не говорять голосно...

Едвард Стріха вводить у свою поему авантюрну лінію: бідна Жозефина за намовою князя Подлеціва стріляє в Стрішинського, її мають за це розстріляти, але чекіст рятує жінку і вони одружуються.

Едвард Стріха в передмові до поеми говорить, що його твір – це не пародія, а цілком оригінальна річ. На жаль, це була правда. Як правдою було й те, що поема ця, очевидно, знаменувала зовсім нові часи. Літературне угруповання, на чолі якого стояв М. Хвильовий, саме того не підозрюючи, запускала сюжет, учасником якого невдовзі стане все їхнє покоління.

У 1928 р. після публікації «Вальдшнепів» перестане виходити часопис «ВАПЛІТЕ» і з'явиться «Літературний ярмарок», який проіснує до 1930 р., з квітня по грудень 1930 року протримається «Пролітфронт». У ці ж роки публікують свої покаянні листи М. Хвильовий та ін. Дивує, що письменники, які перебувають під пильним партійним контролем, знаходять час і сили на розігрування колеги, хай і з ворожого табору. Це якийсь банкет під час чуми, ситуація, коли конаючий намагається занапастити живого. Про стан, у якому перебував М. Бажан під час скандалу з «Зозендропією», свідчить його лист до А. Любченка, датований 22 березня 1928 р.: «Попсував й купу паперів і кілька кілометрів нервів, і все дарма. Як видертись із такої порожнечі – сам не знаю. Багато дверей зачинено, а ломитися в одкриті двері – це в творчості найгірший вихід, що може бути виходом геть з літератури. Коли ж намагаєшся розчинити, а то й розломити зачинені двері – то за це б'ють і обзивають вчинок такий бешкетом, що його в нашій цнотливій, як стара діва, літературі всілякі свнухи не можуть стерпіти» [5, с. 81]. Цю кризу М. Бажан подолав у 1929 р. Думається, не останню роль у цьому відіграла та ж гак історія з «Зозендропією». Критики й історики літератури схильні вбачати у вчинкові Едварда Стріхи вищій пілотаж пародіювання.

* Чи не ця «Вілла Роз» описана в новелі М. Хвильового «Я (Романтика)»: «Помешкання наше – фангастичний палац: це будинок розстріляного шляхтича. Химерні портгери, древні візерунки, портрети княжої фамілії. Все це дивиться на мене з усіх кінців мого випадкового кабінету» [4].

Пародист, за словами Ю. Шереха, «зумів свої пародії подати так, що представники висміюваних ним течій прийняли їх за чисту монету і – на великий скандал, собі на глум – вмістили їх цілком “всерйоз” у своїх журналах». Ю. Шерех чомусь захоплюється ще й тим, що Едвард Стріха зумів заховати в ті пародії також і «гострі виступи проти політичної системи на Україні», проти «цілої советської пристосованської “романтичної” літератури того часу» [6, с. 252, 253], вичитавши в них те, чого там не було насправді.

В «Автоекзекуції» Едвард Стріха висловлює своє справжнє ставлення до об’єкта пародіювання: «Справжніх Стріх у нашій літературі треба бити боєм нещадним!» або «Я скажу тільки, що завжди, коли наша марксистська критика буде бити “Стріх”, винищувати в нашій літературі стріхіянство, мої гарячі симпатії будуть на боці такої критики» [3, с. 193, 198]. Під цими словами стоїть дата 15 квітня 1930 р. У червневому ж числі «Пролітфронту» за цей же рік Кость Буревій, обравши псевдонім Варвара Жукова, надрукує статтю «Фашизм і футуризм» і цим самим завершить ланцюг пародія – вирок, знущання – знищення (а М. Хвильовий ще в лютому 1930 р. посадить на лаву підсудних Гео Шкурупія під час процесу СВУ – див. статтю «А хто ще сидить на лаві підсудних? (До процесу “Спілки Визволення України”)» в «Харківському пролетарії» № 62).

Протягом п’яти-шести років М. Бажан побачив виворіт української літератури. За цей час поет побував футуристом, ваплітянином, на власній шкурі відчув диктат лідерів найяскравіших літературних угруповань, пережив неймовірну душевну й творчу кризу. Можливо, саме тоді й зародився задум поеми «Сліпці», яка оповідає про стосунки молодого кобзаря з досвідченими кобзарями, задум показати кобзарів не під час виконання дум, у чистому празниковому одязі, а повести читача у приміщення, де збираються сліпці, де вони сплять, їдять, описати їхні пітні тіла, застоєне повітря. Ось монолог молодого кобзаря:

– Напутники добрі, учителі!

Братіє перехожа!

Бандурники, лірники, скрипалі,

Пісенності пильна сторожа!

Я –

учень сліпої громади,

слуга

Вчителя, майстра і пана,

Одного із тих, хто іще зберіга

Занедбані тайни торбана.

Прийшов одклонитись громаді, узять

Заслужчину рівності й дружби –

Тяжку, невідрадну оту благодать

Сліпенької блудної служби [7, с. 82].

Побачивши (уявивши) учителів зблизька, молодий кобзар не витримує разючої невідповідності між ідеалом і дійсністю, він кричить:

*Кінчайся, кумедіє зганьблена ця!
Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері?! [7, с. 94] **

У другому розділі «Сліпців» згадується «двічі зрадник і двічі банита» (банита – вигнанець). Полеміка молодого кобзаря тут відбувається не з групою старших кобзарів, а з одним досвідченим лірником:

*– Я не товариш вам, діду,
 й не недруг,
Хоч і приблуда сліпий між людей...
Я не шукаю...
 Ви, діду, ачей
Не перший десяток вакуєте з лірою
І знаєте добре сліпенькі путі,
Що їх я ніколи не визнаю,
 не зміряю...
Діду! Скажи – чи дороги оті,
Замучивши згагою душі,
 виводять
Співців та їх вірних в ясний вертоград? [7, с. 102]*

Далі молодий кобзар говорить про своє вагання, про свої сумніви щодо обраного шляху і знову звертається до старого кобзаря:

*Що для тебе ганьба?
 Призвичаївся ти до потали!
Чекаю я, діду, – скажи мені правду на це!
Ти вже так натягавсь
 і так вже тебе заплювали,
Що плюнути легко й самому собі у лице.
Неважко тобі відказать,
 спаплюженому жебракові,
Чий строк уже виїшов,
 чий біль і затиш, і засох!..
Скажи, не лякайся –
 на площі лишилися вдвох.
Скажи, що пророчі сліпці –
 махлярі й галаї ярмаркові.
Скажи, що козацький співець –
 кумедний тепер скоморох... [7, с. 104]*

* Порівн. із рядком листа М. Бажана до А. Любченка «Ломитися в одкріті двері – це в творчості найгірший вихід, що може бути виходом геть з літератури».

Молодий кобзар вимовляє страшні слова про те, на що перетворюється співецьке мистецтво:

*Я чую – заходиться лірницький вереск, –
То гонять пісні, наче вівці, на торг... [7, с. 105]*

Про зміни, які сталися в Україні, говорить старий кобзар, говорить про братогубство й «недокінчені чвари», але при цьому намагається переконати молодого кобзаря, що треба змиритися з тим, що відбувається навколо, навіть плювок сприймати стоїчно, бо «це ж із братерського рота плювок» [7, с. 108]. Молодий кобзар не може згодитися з позицією старого кобзаря, він знову прирікає себе на самотність, бо обирає свій власний шлях, відмінний від усталеного.

Важко сказати, чому М. Бажан у «Сліпцях», цьому фактично програмному творі, вдався до архаїки, наражаючись на звинувачення в оспівуванні, поетизації минулого, «замаскованому відштовхуванні від сучасності» (М. Доленго). Дивним видається й те, що романтичний «одягу помах» молодого кобзаря знаменував для автора «Сліпців» початок руху в бік офіційної літератури. М. Бажан, облишивши намір відійти від літератури, обірвав стосунки із літературними угрупованнями спершу М. Семенка, а потім і М. Хвильового, щоб дотримуватися магістрального естетичного накреслення, відомого нині під назвою соціалістичний реалізм.

Після поеми «Сліпці», написаної 1929 р., М. Бажан створює поему «Числа» (1931), а потім – «Післямову про Достоевського, про Гамлета і двійника» (1932; твір пізніше дістав назву «Смерть Гамлета»). Ці та інші твори ввійшли до збірки М. Бажана «Вибрані поезії» (1932).

Здолавши випробування, для опису яких могла б знадобитися лишень експресивна палітра, герой поеми «Сліпці» доходить висновку:

*Людині дано найцітнініше благо –
Вслухатися в людські спокійні серця... [7, с. 111]*

Та для зведення поррахунків із минулим цього виявилось замало. У поемі «Числа» М. Бажан доводить перевагу «спокійного, неначе прапор, Упевненого, мов звершення, закону» [7, с. 78]. Після кутів у «Будинку» (триптих «Будівлі», 1928), які лягають на кути, у «Числах» ми бачимо «прямокутне, мов кут чи мов пруг ватерпасу» [7, с. 79] число. М. Бажану імponує «спокій Леніна» [7, с. 76] і те, як

*Простує число планомерно
й усталено
На подвиг,
на творчість,
на труд [7, с. 79].*

У «Післямові про Достоевського, про Гамлета і двійника» поет чинить розправу над людиною, яка сумнівається, яка роздвоюється, «озивається на те і на це» [7, с. 112], розправляється з «двоязикою гомілетикою» Гамлета, з «роздвоєними душами», з «двоїсти-ми серцями» [7, с. 113]. Мрія М. Бажана –

*Щоб в боях народивсь чоловік!
Місце в бою розшукать не з ласкавості,
А твердо прийти і стати* [7, с. 115].

Так визрівала ідея одновимірності людини, позбавленої емоцій і сумнівів, готової «застрелити ворога в лоб» [7, с. 115].

27 червня 1933 р. у «Літературній газеті» М. Семенко опублікував два вірші – «Погана книжка (В зв'язку з місячником чистоти)» та «Поет і годинник», присвячений Миколі Бажану (ця посьята мала примітку: «Викликаю тов. М. Бажана написати книжку ясних, гострих, потрібних політичних віршів масового порядку. І я напишу. Умови соцзмагання – в разі прийняття ви-клик»).

Як уже мовилося, у 1932 р. побачила світ збірка М. Бажана «Вибрані поезії». Не виключено, що М. Семенко саме її має на увазі у вірші «Погана книжка»:

*Боріться, вимітайте
сміття
з хати, –
хай стіни й підлога чисті
будуть натхнення вам навівати
і мізок
робитиме ристю.*

*І ти, поете,
берись
сміливіше,
в цьому принципі не роби знижки.
Для поета
в кімнаті найшкідливіше –
погана книжка.*

Це підтверджує й звернення М. Семенка до М. Бажана «написа-ти книжку ясних, гострих, потрібних політичних віршів масового порядку». М. Семенко ніби натякає, що «Вибрані поезії» – це не книжка з «ясними, гострими, потрібними політичними віршами масового порядку», а погана книжка, яка засмічує кімнату, від неї краще позбавитися. Не дуже привабливим є й портрет М. Бажана у вірші «Поет і годинник»:

*Поете-філософе не лякайтесь Канта!
Його біографія – корисний чинник.
Гляньте: вийшов поет
прогуляється.
Витягайте й перевіряйте годинник!*

*Встає о восьмій – це треба знати.
Виходить з дому о восьмій без тридцяти.
Рівно о восьмій буде ріг обминати
і далі
майданом Держинського йти.*

*Ясно –
байдужий до хуг і громів,
не зря поет цей
не жаліє ботинок.
Але варто встановити
вгорі
на Держпромі –
великий, на майдан увесь –
годинник.*

М. Семенко малює нам педантичну, пунктуальну, дисципліновану людину, людину одновимірну, беземоційну, бездушну, не схильну до порушення розпорядку дня, готову виконувати вказівки партії, одне слово, людину «народжену в боях», вимріяну М. Бажаном у поемі «Числа»... Завершувалась епоха українського відродження. Один із її творців покінчив життя самогубством 13 травня 1933 р., іншого розстріляють у 1937 р. Розпочиналася епоха одновимірних людей.

Література

1. Вітчизна. – 1982. – № 10. – С. 143.
2. Заява зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 2009).
3. Стріха Е. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. – Нью-Йорк, 1955. – С. 188–189.
4. Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К., 1991. – Т. 1. – С. 323.
5. Цит. за вид.: Дорогий Аркадію. Листування й архіварія літературного середовища України 1922–1945 рр. – Львів, 2001.
6. Шерех Ю. Історія однієї літературної містифікації // Стріха Е. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. – Нью-Йорк, 1955.
7. Бажан М. Політ крізь бурю. Вибрані твори. – К., 2002.